

Hämar äri

Hämar äri

Töäjõu ekspluateerimise
ärimudel

Toimetajad:
Anniina Jokinen
Natalia Ollus

Toimetajad:
Anniina Jokinen & Natalia Ollus

Autorid:
Bulgaaria: Anton Kojouharov &
Atanas Rusev
Eesti: Simone Eelmaa & Anna
Markina
Soome: Anniina Jokinen
Läti: Dace Kavasa & Lasma
Stabina

Kujundus:
Aleksandra Anikina

Illustratsioonid:
Simone Gaglione
www.simonegi.it

Küljendus:
Aili Pääkkönen

Seda trükist rahastas Euroopa
Liidu Sisejulgeoleku Fond –
Politsei

Euroopa Komisjon ega ükski tema
nimel tegutsev isik ei vastuta
käesolevas dokumendis sisalduva
teabe eest. Väljendatud arvamused
kajastavad vaid autorite seisukohti,
mitte Euroopa Komisjoni ametlikku
seisukohta.

ISBN 978-952-7249-13-0
ISSN 1799-5590
ISSN-L 1237-4741

Ministry of the Interior
Republic of Latvia

CSD
CENTER FOR
THE STUDY OF
DEMOCRACY

h e u n i

EUROPEAN INSTITUTE FOR CRIME
PREVENTION AND CONTROL

I. Sissejuhatus	7
Eesmärk ja sihtrühm	8
Taust	10
II. Kasum iga hinnaga	15
Eksploateerimise tunnused	15
Tööjõu eksploateerimise ja hangeldamise ärimudel	16
Visuaalkaart	18
Tööjõu eksploateerimisega seotud skeemid	21
Tööjõu eksploateerimisega seotud kuriteod	26
Rahavood	27
III. Õigusetusest õigusteni	32
Juurdepääs õiguskaitsele ja ohvrite õigused	32
Mida asjaosalised peaksid tegema	34
Allikad	35

OPEN

EMPLOYEES MUST
WASH HANDS

Sissejuhatus

Tööjõu eksploatimine ja hangeldamine moodustavad osa üleilmsest majandussüsteemist ning suurest hulgast sotsiaalsetest ja poliitilistest probleemidest. Vaesus, rõhumine, sotsiaalsete või majanduslike väljavaadete või õigusi puudumine, ebavõrdsus, vägivald, konfliktid, ebastabiilne olukord ja paljud muud tegurid sunnivad inimesi muu hulgas ELis otsima paremaid võimalusi. (Vähe kvalifitseeritud) lühiajalist tööjõudu nõudvate sektorite mitmesugused osalised võivad ära kasutada selliste inimeste haavatavat seisundit, kes näevad vaeva, et leida mingisugustki tööd.

1. Ebaseaduslikud rahavood ja inimkaubanduse ohvrid. Keerukuse paljastamine

Siinne töövahend käsitleb inimkaubanduse ja tööjõu eksploatimise ärimudelit, kirjeldades, kuidas võidakse kasutada erinevaid seaduslikke ettevõtlusvorme, et varjata ja korraldada tööjõu eksploatimist. Samuti tuuakse esile tööjõu eksploatimise ja hangeldamise ning majanduskuritegude seosed.

Tutvustame ärimudelit mõistekaardi ja visualiseeringute kaudu, mis kirjeldavad meie leide, tuvastades kasutatud skeeme ja tarneahela nõrku kohti, kus valitseb hangeldamise ja sellega seotud kuritegevuse suurenemise oht. Töövahend toob esile ka seosed tööjõu eksploatimise ja hangeldamise ning muude majanduskuritegude vahel, nagu suuremahuline maksudest kõrvalehoidmine, raamatupidamispettus, korruptsioon, ebaõiglane konkurents, ning nende tulemusel tekkivate ebaseaduslike rahavoogude keerukus.

Mudel töötati välja Bulgaarias, Eestis, Soomes ja Lätis ELi rahastatud projekti FLOW¹ käigus 2019. aasta kevadel kogutud andmete põhjal. Selleks töötati läbi asjakohane kirjandus, selgitati hiljutised juhtumid ja ajakirjandusartiklid ning intervjuueriti õiguskaitseorganite, tööinspeksiooni, prokuratuuri, maksuameti, ametiühingute ja valitsusväliste organisatsioonide (VVO) esindajaid ja kriminaalsete kavatsustega ettevõtjad. Ülevaate koostamisel pöörati eritähelepanu tarneahela eri etappides tööjõu eksploatimise ohvriks langenute haavatavusele, sh sisserändaja seisundile ja soole.

Eesmärk ja sihtrühm

Siinse töövahendi eesmärk on suurendada teadlikkust tööjõu ekspuaterimise ärimudelist, s.t ettevõtlusest, kus kasutatakse seaduslikke, halle või ebaseaduslikke meetodeid. Meie tähelepanu on pööratud töötajate ärakasutamise eri vormidele ja seonduvatele majanduskuritegudele. Seadusliku, halli ja ebaseadusliku ettevõtluse piir ei ole alati selge.

Ennetuse seisukohast on tähtis sekkuda ka kergema tööjõu ekspuaterimise ja majanduskuriteo puhul, mitte keskenduda üksnes ilmse sunniviisilise töö eesmärgil toimuvale inimkaubandusele või muule raskele rikkumisele.

**Seadusliku, halli
ja ebaseadusliku
ettevõtluse piir ei ole
alati selge.**

Töövahendi sihtrühmad on järgmised:

- ELi liikmesriikide poliitikakujundajad;
- ametiasutuste, sh õiguskaitseorganite, tööinspeksioonide ja maksuametite esindajad;
- kodanikuühiskond, sh ametiühingud ja VVOd;
- ettevõtted.

Töövahendis kasutatakse järgmisi mõisteid.

Tööjõu eksploateerimine viitab kuritahtlikule tegevusele, mille tulemusel on töötaja töötingimused kehvad, tööaeg pikk ja töötasu alla riikliku piirmäära (vähem maksmine), tööolud halvad või lausa ohtlikud ning võimalusi olukorra muutmiseks on vähe või puuduvad need sootuks. Olenevalt riiklikest õigusaktidest võidakse osa sellistest tegevustest käsitleda kas (tööjõuvastase) kuriteona või töölepingu seaduse rikkumisena.

Sunniviisiline töö viitab mistahes tööle või teenusele, mida inimene on sunnitud tegema vastu tahtmist, ähvarduse või karistuse hirmus. Osa riike on kriminaliseerinud sunniviisilise töö eraldi kuriteona, kuid enamikus riikides on see kriminaliseeritud eksploateerimise ühe vormina riiklike inimkaubanduse õigusaktide mõistes.

Sunniviisilise **töö eesmärgil toimuv inimkaubandus ehk tööjõu hangeldamine** viitab inimese eksploateerimisele majanduskasu saamise eesmärgil. Kui töötaja ärakasutamine hõlmab lisaks vabaduse piiramist või jõu, ähvarduse, võlaorjuse, eksitamise, valelubaduste, psühholoogilise surve või vägivalda kasutamist, võib see vastata inimkaubanduse kriteeriumitele. Inimkaubandus on kriminaliseeritud kõigis Euroopa riikides, kuid tööjõu eksploateerimise määratlused on sageli riigiti pisut erinevad.

Inimkaubanduse ohvritel ehk hangeldatud isikutel on õigus ohvripõhisele ja tingimusteta abile, mida ei pruugi saada (pelgalt) tööjõu eksploateerimise ohvriks langenud inimesed, kellele viidatakse tihti kui eksploateeritud võõrtöötajatele.

Migrandid või **võõrtöötajad** ei viita siinse töövahendi kontekstis mitte üksnes kolmandate riikide kodanikele, vaid ka ELi kodanikele, kes töötavad oma päritoluriigist väljaspool ning kelle teadmatust (töö) õigusest kuritarvitavad **kriminaalid ja/või ebaausad tööandjad, ettevõtted** või **vahendajad**, kes kasutavad olukorda ära ja muudavad nad eksploateeritud tööjõuks, et maksimeerida oma kasumit, sh tekitada selle tulemusel ebaseaduslikke raha- ja kaubavooge.

Taust

Euroopas on tuvastatud üha rohkem tööjõu ekspuuteerimist põllumajanduses, koristuses, toitlustuses, ehituses, hotellimajanduses, transpordis ja tööstuses (nt Jokinen et al. 2011; FRA 2015). Need sektorid on tuntud oma sageli ajamahuka ja keeruka tarneahela poolest, mida võidakse kasutada selleks, et varjata tööjõu ekspuuteerimist ja ebaseaduslikke rahavooge ahela alumistes etappides (Davies 2018; Ollus 2016; Smit 2011; Crane et al. 2019). ELi tööjõu ekspuuteerimise ohvrite hulgas on sageli teiste ELi riikide või Euroopa naaberriikide kodanikke, kuid ohvrid võivad olla pärit ka Aasia, Aafrika ning Kesk- ja Lõuna-Ameerika riikidest.

Nelja riigi olukorra selgitamise käigus leitu põhjal väidame, et tööjõu ekspuuteerimine on ettevõtluskuritegu, mida ajendab majanduskasu. Ettevõtted, kes tegelevad tööjõu ekspuuteerimise ja hangeldamisega, saavad ebaõiglase majanduseelise ning moonutavad konkurentsi ja vaba turu toimimist (Ollus 2016; Davies ja Ollus 2019). Seega moonutavad tööjõu ekspuuteerimise käigus teenitud kasum ja ebaseaduslikud rahavood ELi-sisest konkurentsi ning ettevõtluskeskkonda.

Tööjõu ekspuuteerimist ja hangeldamist soodustab võimalus teenida mitmel tasandil kasumit. Ettevõtted, kes saavad tööjõu ärakasutamisest kasu, ei ole piiratud kuritegelike organisatsioonidega. Tegelikuses on sageli tegemist seaduslike ettevõtete ahelaga, kes on seotud tööjõu ekspuuteerimisega kas teadlikult või teadmatuses.

Mõlemal juhul on selge, et nähtust ümbritseb laialt levinud karistamatuse tunne. Paljudel riikidel on raskusi eristada tööjõu ekspuuteerimise kergemaid vorme raskematest ja viimaks sunniviisilise töö eesmärgil toimuvast inimkaubandusest. Töötajate ärakasutamine annab majanduskasu ning vahelejäämise ja karistuse oht on väike. Kriminaalõigussüsteem ei reageeri tööjõu ekspuuteerimisele sageli piisavalt ja ametiasutustel on raske käsitleda juhtumeid eraldi kuritegudena (Alvesalo et al. 2014). Seega ei pruugita tööjõu hangeldamise elemente tuvastada, aga järelevalveasutuste prioriteedid ei soodusta ka selliste tegude uurimist, mida peetakse pelgalt tööjõu ekspuuteerimiseks (Ibid.).

Pealegi kasutavad ebaausad ettevõtted ja kriminaalsete kavatsustega ettevõtjad seaduslikke ettevõtlusvorme ja -skeeme, et saada võimalikult suurt kasumit ning varjata tõendeid õiguskaitseorganite ja maksuameti eest. Paberil paistab kõik korras olevat, kuid tegelikkus on hoopis midagi muud. Sellised ettevõtted

kasutavad ära inimesi, kes ei tea, millised on nende õigused tööturul, ning kes on harjunud ja sunnitud leppima madalama palgataseme, halbade töötingimuste ja null-tunni lepingutega ning kellel puuduvad võimalused nõuda oma õigusi, sh saadaolevat töötasu.

Et saada olukorrast terviklik ülevaade, kasutasime analüüsimeetodit CATWOE, mida kasutatakse tavaliselt ärimaailmas selliste probleemide tuvastamiseks ja lahendamiseks, mis hõlmavad sageli paljusid ja vastuolulisi huve (Checkland ja Poulter 2006). Arvestades klientide (*clients*), osaliste (*actors*), ümberkujundusprotsessi (*transformation process*), maailmapildi (*worldview*), omanike (*owners*) ja keskkonnapiirangute (*environmental constraints*) vaatenurki ning seisukohti, toome välja murekohad, mis on seotud tööjõu eksploateerimise lahendamise ja olukorra muutmise ehk ümberkujundamisega, mis ongi meie lõppeesmärk – muuta tööjõu eksploateerimine kahjumlikuks ja suure riskiga ettevõtmiseks. On selge, et muutuse loomiseks tuleb pöörduda kõigi süsteemi liikmete poole või neid mingil moel kaasata.

**muuta tööjõu
eksploateerimine
kahjumlikuks ja suure
riskiga ettevõtmiseks**

C	<p>Kliendid <i>Need, keda hetkeolukord mõjutab kui ohvreid või kasusaajaid</i></p>	<p>Töölised ja teenistujad Kohalikud omavalitsused ja avaliku sektori asutused Ettevõtted Eratarbijad</p>
A	<p>Osalised <i>Need, kes on olukorraga otseselt või kaudselt seotud, ehk need, kes teevad tegusid, mis aitavad olukorda ümber kujundada</i></p>	<p>Töölised Teenistujad Kurjategijad Ettevõtted</p>
T	<p>Ümberkujundamine <i>Eesmärgistatud tegevus, mis põhineb maailmapildil</i></p>	<p>Praegune süsteem võimaldab tööjõudu eksploateerida nii tänu olemasolevatele tavadele kui ka piisava ülevaate, järelevalve ja karistuse puudumisele</p>
W	<p>Maailmapilt <i>Maailmapilt määrab tegevus</i></p>	<p>Kapitalistlik süsteem keskendub kasumi maksimeerimisele ja teenuste sisseostmisele</p>
O	<p>Omanik <i>Need, kes suudavad süsteemi muuta</i></p>	<p>Riigid, Euroopa Komisjon, Euroopa Liit, ametiasutused, lõpptulemusena töötajad ise</p>
E	<p>Keskonnapiirangud <i>Suuremad üleilmsed protsessid, olukorra käitured</i></p>	<p>Üleilmastumine Üleilmne ebavõrdsus ELi ja muu maailma rändevood Õigussüsteemid ja -tavad Vastandumine ja hääleõiguse äravõtmine</p>

Kasum iga hinnaga

Ekspluateerimise tunnused

Töäjõu ekspluateerimise tunnused on igal pool Euroopas üsna sarnased, samas kui konkreetsed sektorid ja ohvrite profiilid olenevad sihtriigi geograafilisest asukohast ning majanduse ja tööturu seisust. Võõrtöötajad töötavad sageli pikki tunde ja saavad väikest palka, mis jääb alla riikliku piirmäära. Neid ekspluateeritakse mitmel moel, nagu on kirjeldatud joonisel 1. Sageli kasutatakse ohvri kontrollimiseks otsese jõu asemel pigem vaevu hoomatavaid psühholoogilisi meetodeid.

Kui Soome on peamiselt siht- ja läbisõiduriik, siis Bulgaaria, Eesti ning Läti on peamiselt päritoluriigid, kelle kodanikke kasutatakse töäjõuna ära nii Lääne- kui ka Põhja-Euroopas. Sellest hoolimata tõestavad nelja riigi uurimise tulemused, et vähemasti Eesti ja Läti on samuti muutumas siht- ja läbisõiduriikideks, nt Ukraina võõrtöötajatele, keda kasutatakse ära ehitussektoris.

Visualiseering 1. Töäjõu ekspluateerimise vormid

Töäjõu ekspluateerimise ja hangeldamise ärimudel

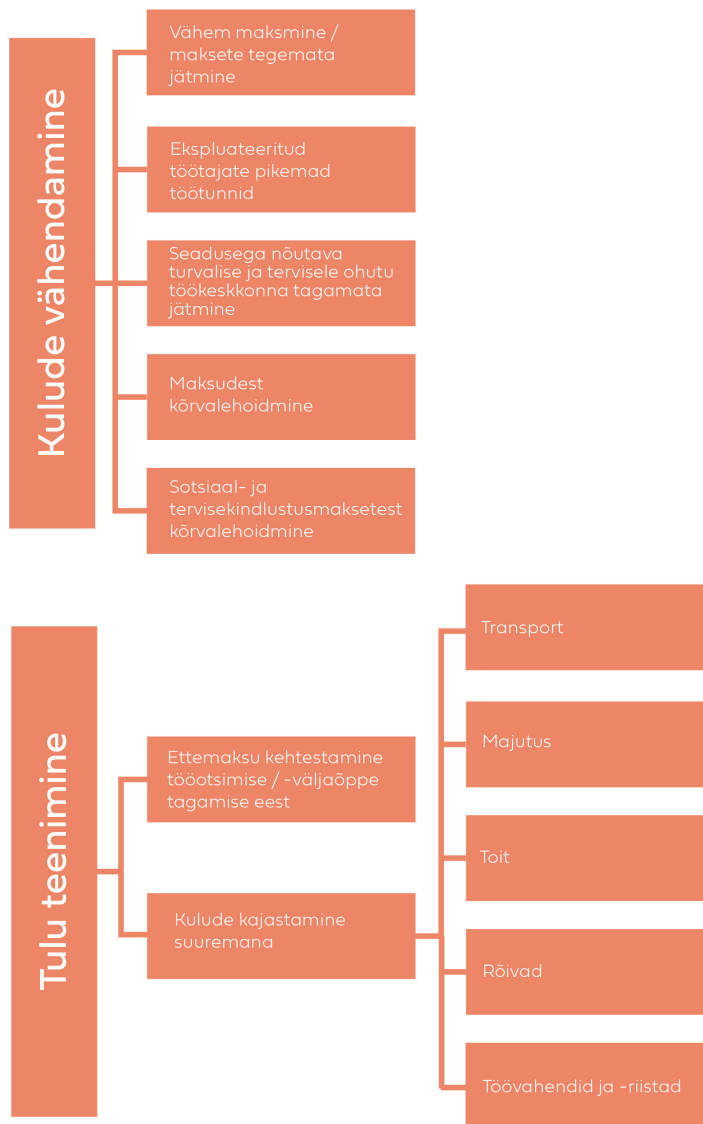
Üldiselt keerlevad hangeldajate ärimudelid kahe peamise kasumi teenimise viisi ümber: kulude vähendamine ja tulu teenimine sunniviisiliste töötajate kasutamise kaudu (Allain et al. 2013). Olgu siiski öeldud, et tegelikkuses kasutavad kurjategijad tulu maksimeerimiseks nende kahe kombinatsiooni ja et töäjõu ekspluateerimine ei hõlma tingimata inimkaubandust.

Kulude vähendamise strateegia tugineb töäjõukulude vähendamisele. Selleks makstakse ohvritele vähem või üldse mitte, sunnitakse neid töötama rohkem tunde, jäetakse tagamata seadusega nõutav turvaline ja tervisele ohutu töökeskkond, hoitakse kõrvale maksude ning sotsiaal- ja tervisekindlustusmaksete tasumisest. Tulu teenimise strateegia põhineb ettemaksu küsimisel ohvritele välismaal töötamise või -väljaõppe tagamise eest, samuti transpordi, majutuse, toidu, riiete, vajalike töövahendite ja riistade kulude kajastamisel tegelikest suuremana (Allain et al. 2013; CSD 2019). Kasumi teenimise võimalusi on kirjeldatud järgmise visualiseeringu abil.

Ühes juhtumis võib esineda osa või kõik eelnimetatust, kuid kõige sagedamini on töäjõukulude vähendamise tulemus märkimisväärne vähem maksmine, mis hõlmab tasu kinnipidamist palgast lisateenuste eest, nagu majutus, toitlustus või tööriistad, mistõttu töötajal võivad tekkida ka tööandjast kurjategija ees võlad ja ta muutub viimasest üha sõltuvamaks.

Lõpptulemusena muudavad töäjõu ekspluateerimise seaduslikuks olemasolevad ebakindlad ja halvad töötavad, mis mõjutavad ebasoodsalt võõrtöötajaid (Ollus 2016). Töäjõu ekspluateerimine ei tähenda tingimata organiseeritud kurjategijate sooritatud kuritegu, vaid see on kinnistunud ühiskonna teuritusesse ja ajendatud nii neist kui ka äriprotsessidest kombineerituna ebapiisava järelevalvega (Davies ja Ollus 2019).

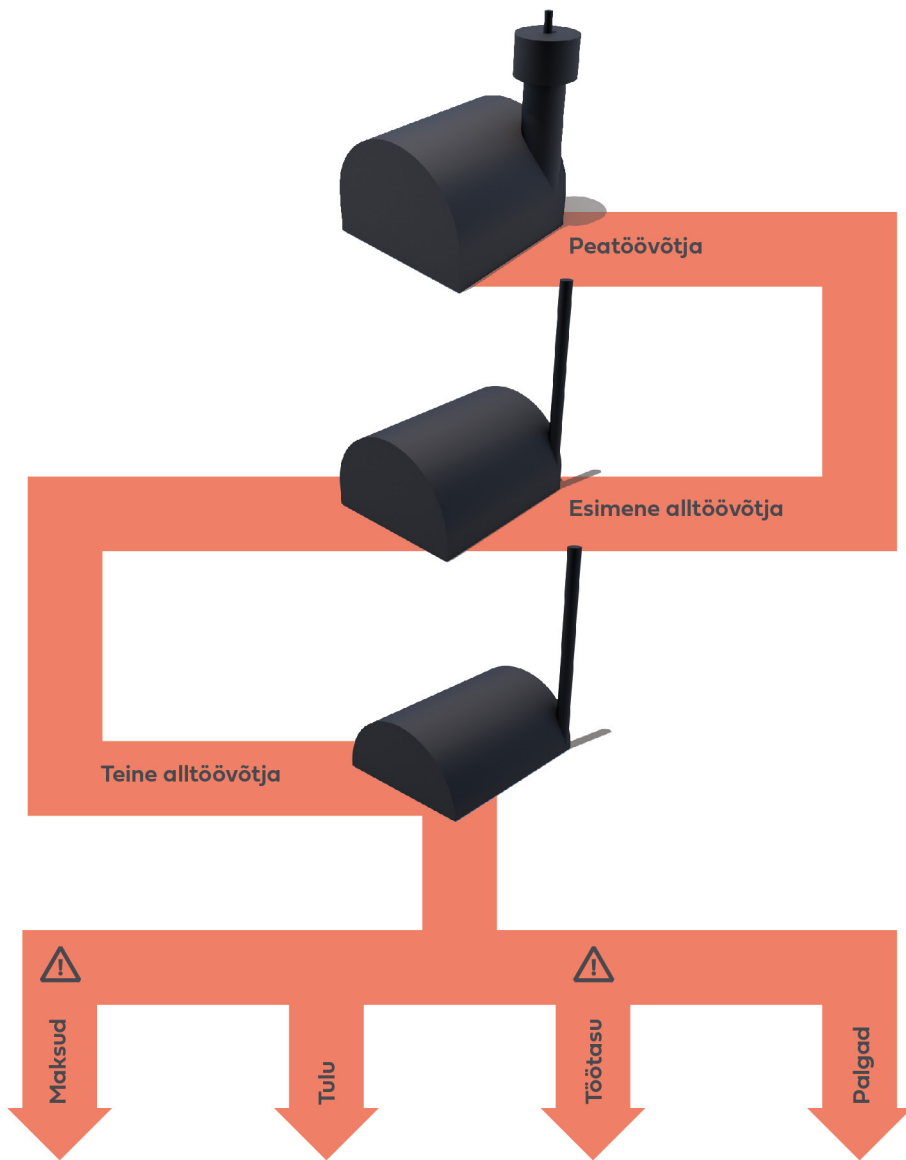

Visualiseering 2. Tööjõu ekspluateerimise ärimudel: kasumi teenimise võimalused

Visuaalkaart

Visuaalkaart on üldistus, mille me oleme koostanud Bulgaaria, Eesti, Soome ja Läti tööjõu ekspuaterimise juhtumite süvaanalüüsi põhjal. See kirjeldab nelja riigi tööjõu ärakasutamise loogika ja meetodite üldpilti ehk euroopalikku mudelit. Selle mudeli korral on tööjõu vaba liikumise, ebavõrdsuse ja tööturgude erinevuse tulemus kuritarvitamine, mille jaoks võidakse kasutada igati seaduslikke vorme ja meetmeid, et varjata ja soodustada tööjõu ekspuaterimist nt pikas tarneahelas ning maksimeerida teenitud kasumit. Samuti toob see esile kohad, kus mitmesugused ametiasutused ja muud osalised saaksid ekspuateriva süsteemi tuvastada ja/või sellesse sekkuda.

Tööjõu ekspuaterimise, sellega seotud majanduskuritegude ja rahavoogude tuvastatud skeemide üksikasjad on esitatud visualiseeringul ning neid kirjeldatakse täpsemalt edaspidi.

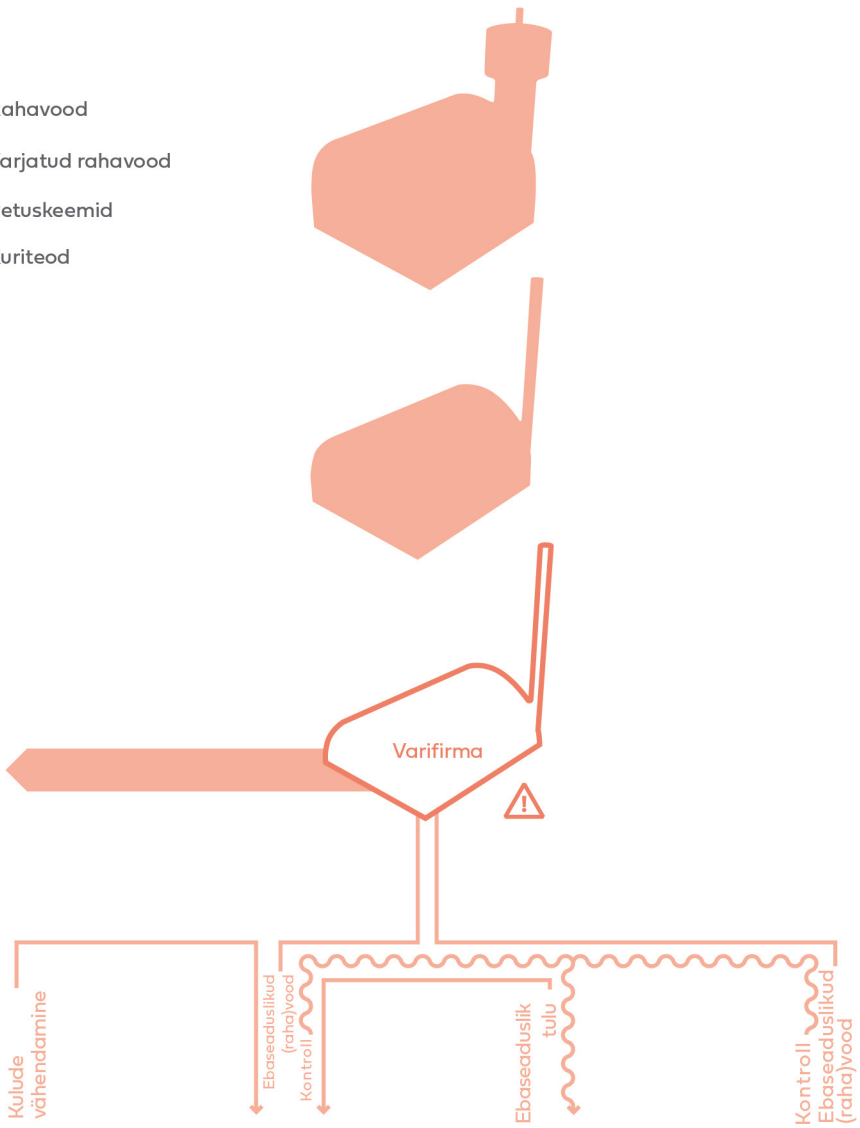
Ametivõimud

Omanikud

Tööandjad

Juhid

- Rahavood
- Varjatud rahavood
- Petuskeemid
- Kuriteod

Ametivõimud

Toimepanijad

Ohvrid

Vahendajad

Töäjõu ekspluateerimisega seotud skeemid

Paljudel juhtudel on töäjõu ekspluateerimine ja hangeldamine põimunud mitmesuguste maksudest ja sotsiaalkindlustusmaksetest kõrvalehoidmise skeemidega, et kasumit maksimeerida. Kurjategijad kasutavad seaduslikke ettevõtlusvorme ning sageli hulgaliselt meetodeid ja skeeme, et ametiasutused neid ei tabaks. Tuvastasime selliste skeemide kasutamist kõigis neljas projektiriigis. Vahel kasutavad ebaausad ettevõtted mitut allpool kirjeldatud skeemi korraga.

• Võltsi FIE skeem

Võltsi füüsilisest isikust ettevõtja skeemid hõlmavad eksitamist, petmist, manipuleerimist või ohvrite sundimist registreerima end sihtriigis füüsilisest isikust ettevõtjana, kuigi tegelikult töötavad nad tööandja alluvuses. Sellega sarnaneb petuskeem, mille korral ohvreid ei sunnita registreerima end mitte füüsilisest isikust ettevõtja, vaid aktsiaseltsi aktsionäridena (Federal Public Service Social Security 2011). Nii koormab tööandja mõlemal juhul maksude ja sotsiaalkindlustusmaksete tasumisega töötajat ning hoiab ise töäjõukuludelt kokku.

Veelgi enam – ohvrid peavad tavaliselt allkirjastama lepingu võõrkeeles, mida nad ei mõista, kusjuures neid ei teavitata asjassepuutuvatest maksueeskirjadest ega kohustusest tasuda makse või muid kohustuslikke makseid. Lõpuks koguneb neile suur summa tasumata tulumaksu ning sotsiaal- ja tervisekindlustusmaksid.

Eestis on maksudest kõrvalehoidmiseks levinud skeem piiratud vastutusega äriühingu rajamine. Sellised äriühingud on valmis tegema kõik, et vältida mistahes maksude tasumist täielikult. Töötajate palkamise asemel ergutavad äriühingud töötajaid oma ettevõtet looma ja töölepingu asemel sõlmitakse kahe ettevõtte vaheline leping. See tähendab, et tehtava töö tegelik sisu ei muutu, küll aga õiguslik suhe, mille raames tööd tehakse. See aitab lepinguosalistel säästa ligikaudu 40% tavapäraestest töäjõukuludest. Eesti keeles nimetatakse seda OÜ-tamiseks, mis on Eesti leidude põhjal tugevalt seotud töäjõu ekspluateerimisega.

• Lähetatud töötajate skeem

Teine levinud skeem, mida kasutatakse sageli paralleelselt töäjõu hangeldamisega, on lähetuseeskirjade kuritarvitamine. Selle skeemi raames sõlmitakse ekspluateeritud töötajatega nii vähem jõukatust ELi riikidest, nagu Bulgaaria ja

Rumeenia, kui ka naaberriikidest, nagu Ukraina, Moldova, Albaania ja Makedoonia, lepingud ELi riikides asuvate varifirmadega, misjärel inimesed lähetatakse töötama mõnes muus ELi riigis. Eestis ja Lätis on üha rohkem tööjõu ekspluateerimise juhtumeid seoses Ukrainast lähetatud ehitussektori töötajatega, kes on saadetud tööle Poola või Leedu ettevõtete kaudu.

Sellisel juhul makstakse töötajatele alla miinimumpalga jäävat töötasu, nad teevad rohkem töötunde kui ette nähtud ning elavad ja töötavad sageli nõuetele mittevastavates tingimustes, mis rikuvad kehtivaid tervise- ja ohutuseeskirju.

Nende tööandja ei maksa neile mitte üksnes väiksemat töötasu, vaid hoiab lisaks kõrvale kohustuslike maksude ja sotsiaalkindlustusmaksete tasumisest. Selline teguviis hõlmab tavaliselt vähemalt ühe äriühingu rajamist sihtriigis (Läti või Eesti) ja ühe või enama äriühingu rajamist transiitriigis (Poola või Leedu). Transiitriigi ettevõtted on tihti varifirmad, millel puudub igasugune vara. Paljudel juhtudel lasevad lähetavad ettevõtted allkirjastada osal töötajatel seadusliku töölepingu, kuid ülejäänud saadetakse välismaale tööle võltslepinguga või üldse ilma lepinguta. Mõnel juhul võivad nad töötada rendilepingu alusel, s.t ajutiste agentuuritöötajatena. Nelja riigi leidude põhjal saab selliseid töövorme seostada tööjõu ekspluateerimisega.

• Sariallhanked • Riilufirmad

Suured ettevõtted kasutavad sageli sariallhankeid. Eriti levinud on see ehituses ja koristuses. Hulga ettevõtete kaasamisel allhankeahelasse hoitakse kõrvale otsesest vastutusest töö eest ja nt tööjõuasutustel on keerulisem tuvastada, kes kelle heaks töötab. Sariallhankeid kasutatakse tavaliselt veel selleks, et varjata töölepingu seaduse erinevaid rikkumisi ning hoida kõrvale kohustuslikest maksudest ja sotsiaalkindlustusmaksetest.

Selleks et vähendada inspekteerimist või kriminaaluurimist, võidakse kasutada nn riilufirmasid ehk töötajate või varadeta firmasid, et vältida lepingukohustusi ja hoida ettevõtte dokumendid puhtana. Ilmsikstuleku korral on lihtne varifirmal n-ö otsad vette lasta ja sellest vabaneda.

Alltöövõtja võib i) olla tööjõu rendifirma, kes tegeleb töötajate otsimisega; ii) kasutada varifirmat, et värvata väikse palga ning halbade elamis- ja töötingimuste eest võõrtöötajaid ilma selle eest vastutamata; iii) kasutada alltöövõtuaahelat paljude ettevõtete kaudu, nii et ahela viimane ettevõtte maksab väikest palka, samas kui ahela muud ettevõtted saavad suurema osa kasumist, ilma et nad vastutaksid tarneaahelas allpool toimuva kuritarvitamise eest; iv) kasutada piiratud vastutusega äriühinguid võltsarvete või -tehingute tegemiseks, et selgitada rahavoogude liikumist ühelt ettevõttelt teisele, samas palgates võõrtöötajaid ilma kirjaliku lepingu või dokumentatsioonita, mis raskendab ohvritel hiljem töötasu nõuda või tööandja suhtes erinevaid meetmeid kasutada, sest nad peavad tõendama, et neil oli leping või vähemalt et nad tööpoolest töötasid ettevõttes.

Järgmine juhtum näitlikustab osa eespool kirjeldatud skeeme. Tegemist on ELi-sisese juhtumiga, mil igati seaduslik Austria ettevõtte tabati osalemast tööjõu hangeldamisest ja ekspluateerimisest ehk kuriteos, mille sooritas Bulgaarias asuv ettevõtte.

Tankla näide (2017–2018)

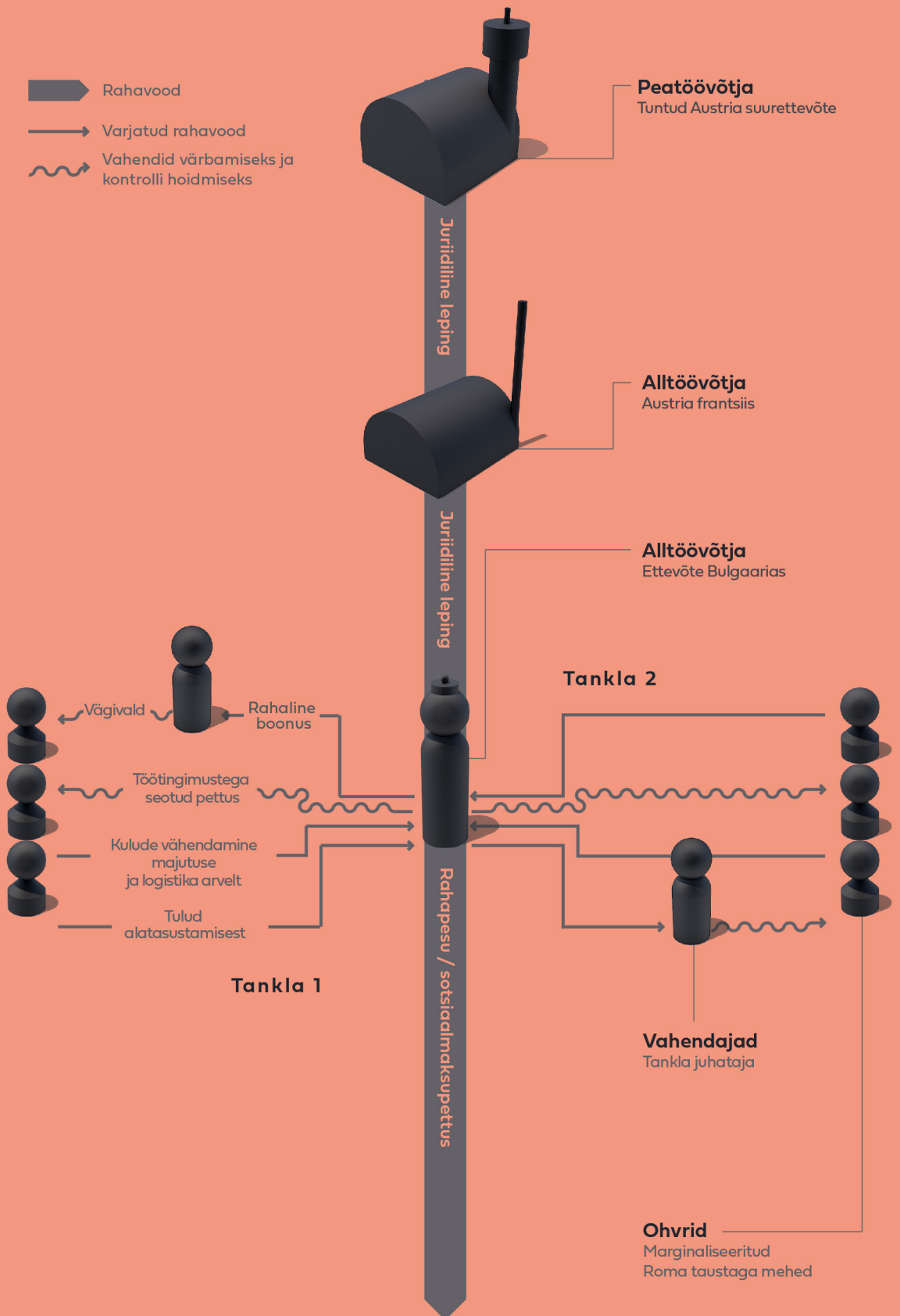
Selle juhtumi puhul rajas Bulgaaria kodanik Bulgaarias ettevõtte, kes värvas Austrias asuva British Petroleumi (BP) tankla jaoks üldtöötajaid. Bulgaaria ettevõtte allkirjastas hooldusteenuste jaoks lepingu Austrias asuva frantsiisimanikuga, kes käitis Austria BP tanklaid. Leping seisnes hooldusteenuste osutamises 2–3 tanklale. Bulgaaria ettevõtte levitas kohalikus meedias reklaame, värvates tööle põhiliselt sotsiaalselt tõrjutud roma mehi.

Töötajad saadeti Austriasse ja nad allkirjastasid kuuekuulise lepingu. Kuid nad ei jäänud Austriasse siiski kauemaks kui kolmeks kuuks, et vältida nende elukoha registreerimist. Austria ja Bulgaaria ettevõtete vahelised lepingud, samuti Bulgaaria ja töötajate vahel sõlmitud lepingud olid igati seaduslikud ning kooskõlas Bulgaaria ja Austria asjassepuutuvate eeskirjadega. Austria ettevõtte maksis iga töötaja eest 2300 eurot kuus otse Bulgaaria ettevõttele. Frantsiisimanik ei olnud rajatistes toimuvast tööjõu ärakasutamisest teadlik.

Igas tanklas oli umbes 3–4 ohvrit, kellele ei makstud rohkem kui 50 eurot nädalas. Ühe tankla juhataja aitas korraldajal ohvreid tanklas ohjes hoida. Tema ja üks teine juhataja asetäitja olid ohvrite suhtes agressiivsed ja vägivaldsed ning hoidsid viimaste isikut tõendavaid dokumente endi käes. Nii juhataja kui ka juhataja asetäitja said Bulgaaria korraldajalt sularahas lisapreemiaid.

- Rahavood
- Varjatud rahavood
- Vahendid värbamiseks ja kontrolli hoidmiseks

Töäjõu ekspuaterimisega seotud kuriteod

Bulgaaria, Eesti, Soome ja Läti leiud näitasid, et tööjõu hangeldamise ja ekspuaterimisega seoses pannakse sageli toime mitut liiki seotud majanduskuritegusid ning muid väärtegusid.

Tihti peale tuvastavad ametiasutused vaid osa tööseadusega seotud kuritegudest ja/või rikkumistest ning asjaomaseid juhtumeid ei pruugita kunagi uurida ja/või tööjõu hangeldamisena käsitleda. Selliste juhtumite uurimine on tihti väga töömahukas ning nõuab nii tööjõuvastaste kui ka majanduskuritegude ja inimkaubanduse asjatundlikkust, samuti tõlkide kasutamist.

Majanduskuriteod	Dokumentide võltsimine	Kelmus kasu saamise eesmärgil	Maksudest ning sotsiaal- ja tervishoiu maksudest kõrvalehoidmine
Rahapesu	Interneti kaardipettus	Altkäemaks	Väljapressimine
Töölepingu seaduse rikkumised	Tööohutuse rikkumised	Pettus	Ebaseaduslike värbamistastude nõudmine

Rahavood

Tööjõu hangeldamise toimingutega seotud rahavood liiguvad valdavalt sularahas. Sektorite vahel esineb siiski erinevusi, sest osa neist on rohkem sularahapõhised (nt põllumajandus, autopesu, restoranid), samas kui teistes on tava teha pangaülekandeid (nt toidutöötlus ja ehitus) (CSD 2019). Nelja riigi leiud kirjeldavad üldjoontes raskusi ebaseaduslike voogude jälitamisel, eriti kui tegemist on sularahaga.

Enamiku analüüsitud juhtumite tõendid viitavad, et ebaseaduslikud vood on pigem otsesed, samas kui tööjõu ekspuuteerimise ja sellega seotud majanduskuritegude vorm on tihti üsna viimistletud, et varjata nt tarneahela madalamatel tasanditel toimuvat ebaseaduslikku tegevust paremini seaduslikkuse taha.

Rahavoogusid võidakse veelgi lihtsustada, kui töötajate palgast peetakse regulaarselt kinni eri tasusid, nii et de facto rahavoog puudub. Vähemalt Eestis on üha enam levinud suundumus kasutada krüptovaluutasid, vähemalt vahendajatele ehk nn projektijuhtidele maksmiseks, kes tegelikult ekspuuteerimisskeemi ja majanduskuritegusid ellu viivad. Eriti levinud on see suuremat sorti kasumi korral. Kui rahavood liiguvad krüptoturule, muutuvad tegevused hämaraks ning raha tuvastamine ja muude tegevustega (nt tööjõu vahendamine või ekspuuteerimine) seostamine on keerulisem.

Samuti paistab, et tööjõu hangeldamisega seotud tegevused nõuavad vähem alginvesteeringuid ja nende püsikulud on väiksemad võrreldes seksuaalse ärakasutamise eesmärgil toimuva hangeldamisega, samas kui tulud näikse olevat võrreldavad tulud, eriti mitme ohvri ekspuuteerimise korral (CSD 2019).

Soome tõendid viitavad, et restoranid ümbritseb märkimisväärne hall majandus, mis teenib töötajate ärakasutamisel kasumit. Lisaks kasumi teenimisele töötajatele vähem maksmise või maksmata jätmise teel väljendub restoranide hall majandus mustalt müümisel, s.t osa müügiandmeid jäetakse maksuametile esitamata. Sularahas ja lõunasöögikupongidega² tehtud oste ei registreerita või korrigeeritakse kontosid hiljem selliselt, et varasemad müügihingud kustutatakse. Tõendid viitavad, et must raha võib ulatuda heal müügipäeval tuhandettesse eurodesse ja halval päeval ka ikkagi paarisaja euroni. Uuriva ajakirjaniku Nepali restoranide tööjõu ekspuuteerimist käsitlevas hiljutises artiklis anti ülevaade, kuidas sularaha viiakse restoranist omaniku või muu sugulase koju, kust see saadetakse Nepali – iga kord, kui keegi sinna reisib, võtab ta sularaha ühes. (Helsingin Sanomat 17.04.2019).

2. Töötajatele maksustatava soodustusena antav kupong, mis lubab neil väljas lõunat süüa. 2019. aastal on Soome lõunakupongi väärtus 10,50 eurot.

Soomes asuva Nepali restorani juhtum

Neli Nepali päritolu kurjategijat käitavad Kesk-Soomes asuvas Kuopios kaht Nepali restorani. Peamine kurjategija A oli abielus teise kurjategijaga B ja kurjategija C oli selle mehe vend. Kurjategija D oli varem nende juures ettekandjana töötanud. Nad värbasid Nepalist kolm Nepali meest, et need töötaksid Kuopio restoranides, ja lubasid neile Soomes helget tulevikku. Värvatud pidid maksma ülisuure summa värbamistasusid (15 000 eurot), et tagada Soomes töö, ja neid sunniti väga väikse palga eest pikki tunde töötama.

Kurjategijad avasid ohvritele kaks komplekti pangakontosid (X ja Y). Igakuine töötasu summas 1800 eurot kanti pangakontodele X, kuid tegelikkuses ei olnud ühelgi töötajal nendele juurdepääsu. Selle asemel kasutasid kurjategijad A ja B kontosid rahapesuks. Töötajad said vaid väikse summa taskuraha, mis kanti pangakontodele Y. Kolmele kokale korraliku palga maksmata jätmisega teenisid kurjategijad vähemalt 150 000 eurot kasumit.

Lisaks sooritati hulk majanduskuritegusid, mis seisnesid peamiselt maksu- ja raamatupidamispettuses raskendavatel asjaoludel. Kodu läbiotsimise käigus konfiskeeris politsei peamise kurjategija majast üle 54 000 euro sularaha. Majanduskuritegude uurimine tõi ilmsiks, et ettevõtte ei olnud andnud aru restoranide müügitulu kohta (brutoväärtus 2015. aastal vähemalt 129 530 eurot (30.06.2014–30.06.2015), 2016. aastal 119 079 eurot (01.07.2015–30.06.2016) ja 2017. aastal 36 337 eurot (01.07.–31.12.2016)). Kokku ei kajastunud politsei ja maksuameti arvutuste põhjal raamatupidamises 284 946,33 eurot müügitulu. Sellega kaasnes ühtlasi 58 000 euro käibemaksu deklareerimata ja tasumata jätmine. Lisaks hindas maksuamet, et 2015. aastal jäeti deklareerimata ja tasumata tulumaksu summas 48 000 eurot ja 2016. aastal 35 000 eurot ehk kokku vähemalt 83 000 eurot. Maksudest kõrvalehoidmine andis kokku 141 000 eurot kasumit.

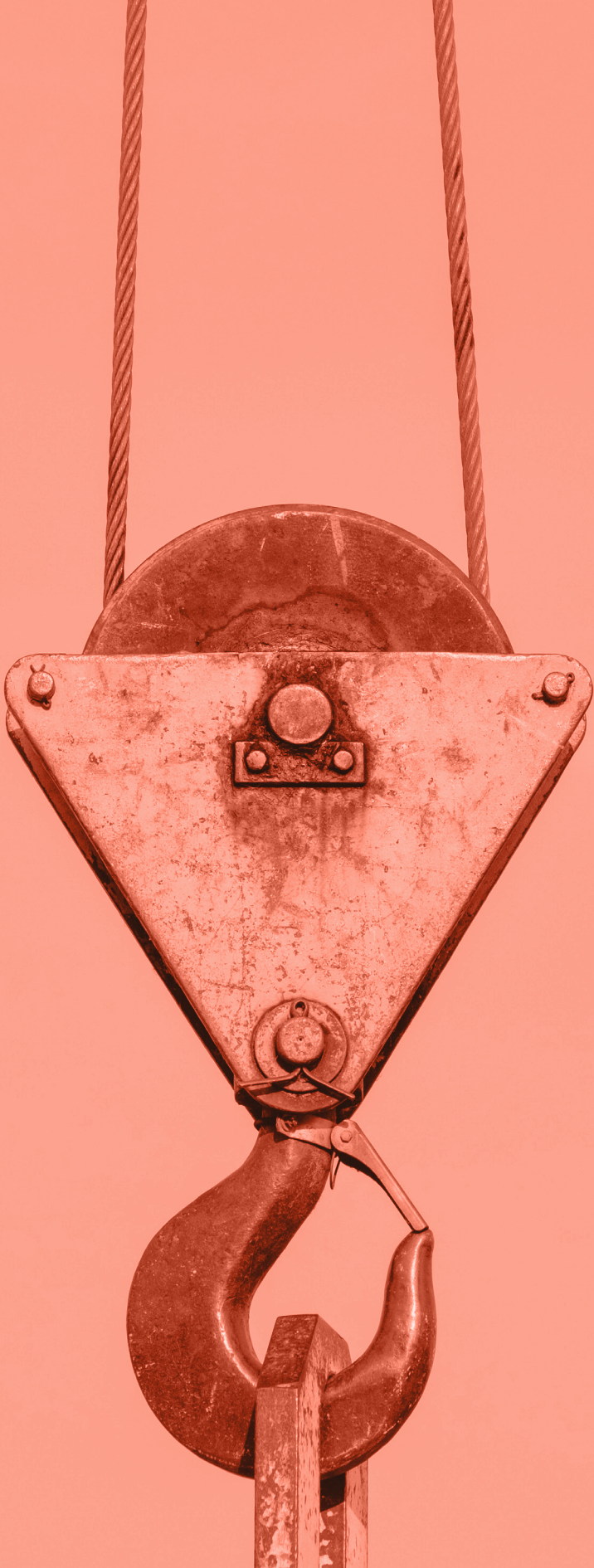
Majandusjuurdlus tõi ilmsiks, et ettevõtte omanikud manipuleerisid süsteemselt kassaga, eemaldades, parandades ja/või kustutades müügiandmeid, eriti seoses sularaha-, aga ka kaardimüügiga. Samuti kustutasid nad kassast prinditud kohustuslikke igakuiseid aruandeid. Selle tulemusel pandi toime raamatupidamispettus. Ettevõtte arvuti läbivaatamise käigus leiti Exceli tööleht, kus oli tehtud süsteemselt kokkuvõtteid tegelikust raamatupidamisest, kasumist ja kõrvale pandud rahast. Tegemist oli peamise asitõendiga majanduskuritegude sooritamise kohta.

Kohtuprotsessil tunnistasid kurjategijad oma teod ärikeelu vältimiseks üles. Kurjategija A mõisteti süüdi kolmes inimkaubanduse episoodis, kahes raamatupidamiskuriteo episoodis ja kolmes maksupettuse episoodis raskendavatel asjaoludel ning talle määrati 1 aasta ja 8 kuud vangistust. B mõisteti süüdi kolmes ulatuslikus tööalase diskrimineerimise episoodis ja talle määrati 6-kuuline tingimisi vangistus. C ja D mõisteti süüdi kolmes tööalase diskrimineerimise episoodis ning nad said 25 päevamäära trahvi. A ja ettevõtte pidid lisaks tasuma kolmele ohvrile nende kannatuste eest kokku 50 000 eurot hüvitist ning maksma välja ligikaudu 150 000 euro väärtuses saadaolevaid töötasusid ja maksuametile 53 934 eurot hüvitist.

Ajaleheartikli andmetel (17.04.2019) ei ole intervjueeritud ohver oma varastatud/tasumata töötasu siiski kätte saanud. Olgugi et politsei konfiskeeris restoraniomanikelt üle 200 000 euro väärtuses varasid, pidas maksuamet sellest oma osa kinni enne, kui ohvrid midagi said. Seepärast saavad ohvrid oma hüvitise kätte igakuiste väikeste maksetena. Ohver märkis, et on restoraniomaniku ja Soome õigussüsteemi peale pahane (HS 17.04.2019). Restoran aga pidi 2019. aasta sügisel klientide puuduse tõttu ukсед sulgema, sest maine oli rikutud ja kliendid boikoteerisid seda söögikohta.

Peaaegu kogu raha läheb tagasi. XX [üks tuntud restoraniomanikke] on toonud Soome sadu inimesi ja kui keegi neist Nepali naaseb, peab ta raha endaga kaasa võtma,“ ütles intervjuueritud võõrtöötaja. (HS 17.04.2019)

Üldiselt on selge, et teenitud tulu suurus oleneb väga palju eksploateeritud töötajate haavatavusest. Mida haavatavam on ohver, seda väiksem on oht, et ta teavitab õiguskaitseorganeid või muid asjaomaseid ametiasutusi, ja seda pikemalt võib kesta eksploateerimine. Nelja riigi leiud viitavad, et meetodid, mida kasutatakse tööjõu hangeldamisest ja eksploateerimisest saadud tulude pesemiseks, ulatuvad lihtsast eluviisi muudatusest kuni kinnisvaraarendusse investeerimise ja keerukate skeemideni, mis hõlmavad bitcoin'e ja piiriüleseid tehinguid.

Õigusetusest õigusteni

Juurdepääs õiguskaitsele ja ohvrite õigused

Ennetamise ja sekkumise muudab keeruliseks see, et tööjõu eksploateerimise ohvrid ei astu sageli esile ega jaga oma kogemusi ametiasutustega. Kodanikuühiskonna, aga ka õiguskaitseorganite ja muude avaliku sektori asutuste esindajad märgivad, et nad mõistavad, miks ohvrid kõhklevad oma kogemusi avaldamast – nad kardavad tööst ja/või tööloast ilma jääda, kui nad peaksid töötingimuste üle kurtma. Ohvrid ei pruugi isegi teada, et neid kasutatakse ära, sest nad ei tunne sihtriigis nende kohta kehtivaid õigusi, sh miinimumpalga suurust või muid töötajate kaitseks kehtestatud eeskirju.

Intervjuu tsitaat. Paljud saadetakse siia tööle vaid kolmeks kuuks, seejärel nad lahkuvad. Nii on tööandjale ohutum ja kõige halvema stsenaariumi korral peab ta maksma töötasu vaid nimetatud aja eest. Kui jääb vahele, oled inimesi üksnes lühikest aega ära kasutanud ning lähed tagasi või ettevõtte muutub ja vormistad uued dokumendid. Nii jääb mulje, et kõik kestis vaid lühikest aega. Kui leiame selliseid juhtumeid, siis sageli kurjategijad lihtsalt haihtuvad. Sellega on keeruline võidelda. Nad [töötajad] ei anna juhtumitest teada, nad ei tunne süsteemi. Kuidas töötaja saakski mõelda, et tegemist on eksploateerimisega, kui ta tunneb, et teenib siin rohkem [raha] kui koduriigis? (Soome, VVO)

On ilmselge, et kui võõrtöötajad soovivad taotleda õiguskaitset ja/või nõuda oma välja maksmata töötasu, seisavad nad silmitsi päriselu keerukate probleemidega. Paljudes ELi liikmesriikides on hangeldamisohvritel õigus saada spetsiaalseid teenuseid.

Aga seni, kuni eksploateeritud võõrtöötajat ei käsitleta inimkaubanduse ohvrina, ei ole tal nendele teenustele juurdepääsu ja ühtlasi puuduvad muud võimalused kuritarvitava tööandja suhtes kohtuasja algatamiseks.

Seepärast on oluline, et kõik osalised alates avaliku sektori asutustest kuni kodanikuühiskonnani peaksid meeles, et ohvrikeskne lähenemine nõuab ohvri teavitamist viimase õigustest. Täpse ja kasuliku teabe pakkumisega anname võimalikele ohvritele ja ekspluateeritud töötajatele suutlikkuse ise otsustada, kuidas oleks kõige parem oma õigusi nõuda.

Kõigil (võõr)töötajatel peavad olema järgmised õigused (Sorrentino ja Jokinen 2014)

- Õigus saada teavet
- Õigus mõista ja olla mõistetud
- Õigus õiglastele töötingimustele ja ohututele tööoludele
- Õigus ühinemisvabadusele ja kollektiivlääbirääkimistele
- Õigus abinõudele, sh õigusabile saadaoleva töötasu ja hüvitise nõudmiseks

Hangeldatud isikutel on juurdepääs õigustel põhinevale tingimusteta abile olenemata asjaolust, kas nad teevad õiguskaitseorganitega koostööd. Neljas uuritud riigis on kasutusel hulk paljutöotavaid tavasid. Erinevad ametiühingud, VVOd ja avaliku sektori asutused pakuvad madala läve teenuseid, nagu võõrtöötajatele mõeldud mitmekeelsed infoliinid ja õigusteenused. Näiteks Eestis haldab sotsiaalkindlustusamet inimkaubanduse ennetamise ja ohvrite abistamise nõuandeliini³, mis jagab igal aastal teavet sadadele ekspluateeritud töötajatele. Soomes pakub VVO RIKU⁴ tööjõu hangeldamise ja ekspluateerimise ohvritele praktilist abi ja tuge ning on teinud üheksas keeles lühivideod töötaja õigustest⁵. Hangeldatud isikud saavad abi inimkaubanduse ohvrite riikliku abistamissüsteemi kaudu⁶. Soome ametiühingute keskliit pakub töötaja õiguste nõustamisteenuseid, sh juristide konsultatsioone migrantidele. Need on tasuta ega eelda ametiühingusse kuulumist⁷. Bulgaarias pakub hangeldamise ohvritele abi inimkaubanduse vastu võitlemise riiklik komisjon⁸. Lätis on kaks volitatud teenusepakkujat:⁹ VVOd Drošā māja ja Centrs Marta – kes tagavad inimkaubanduse ohvrite ametliku tuvastamise ning riigi rahastatava sotsiaalrehabilitatsiooni kõigile tuvastatud ohvritele olenemata asjaolust, kas viimased soovivad politseiga koostööd teha.

³ +372 6607 320

⁴ <https://www.riku.fi/en/vari-ous+crimes/labor+exploitation/>

⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=rX9lleG-lzg0&feature=youtu.be>

⁶ [http://www.ihmiskauppa.fi/+358 295 463 177](http://www.ihmiskauppa.fi/+358+295+463+177)

⁷ <https://www.sak.fi/en/working-life/immigrants>

⁸ <https://antitrafficking.government.bg>

⁹ Drošā māja, tel +371 2861 2120 (ööpäev läbi), ja Centrs Marta, tel 8000 2012 (tööpäeviti 10–18), www.cilvek-tirdznieciba.lv, www.trafficking.lv

Kes?	Mida on vaja teha?	Soovitud tulemus
ELi liikmesriigid	<ul style="list-style-type: none"> • Piisavate õiguslike meetmete tagamine, et lahendada töäjõu ekspuaterimise probleem, mis ei hõlma hangeldamist • Oma teenuse tarneahela hoidmine töäjõu ekspuaterimisest vabana • Piisavate ressursside tagamine ametiasutuste ja VVOde tööks 	<ul style="list-style-type: none"> • Karistamatuse tunde kaotamine ning tagamine, et töäjõu ekspuaterimine poleks väikse riski ja suure kasumiga ettevõtmine • Piisavate ressursside tagamine ametiasutustele, et nad saaksid asjakohaseid juhtumeid tuvastada ja uurida, ning VVOdele, et nad saaksid pakkuda abi ja ekspuateritud töötajaid nõustada
Õiguskaitseorganid, tööinspeksioonid, maksuametid	<ul style="list-style-type: none"> • Suurem tähelepanu ennetustöö • Inspeksioonide suunamine riskisektoritesse kohalike analüüside ja nõuannete põhjal • Suurem koostöö avaliku sektori osaliste vahel – teabe jagamine ja ühisinspeksioonide korraldamine • Oma töötajate teadlikkuse suurendamine töäjõu ekspuaterimisest ja selle seostest hangeldamise ning majanduskuritegudega 	<ul style="list-style-type: none"> • Töäjõu ekspuaterimise kergemad vormid tuvastatakse varakult, enne kui olukord muutub hangeldamiseks • Ekspuateritud töötajatel on juurdepääs õiguskaitsele, kurjategijatele on ette nähtud karistused ning ohvrid suunatakse teenuseosutajate ja õigusabi pakkujate juurde
Kodanikuühiskond, sh ametiühingud	<ul style="list-style-type: none"> • Jõupingutuste suurendamine, et pakkuda võõrtöötajatele ja ohvritele eri keeltes teavet, õigusnõu ning teenuseid 	<ul style="list-style-type: none"> • Võõrtöötajad teavad oma õigusi ja suudavad neid nõuda
Ettevõtted	<ul style="list-style-type: none"> • Piisavate meetmete võtmine selleks, et mitte ekspuaterida oma organisatsiooni ega tarneahela töäjõudu • Töötajate jaoks on olemas asjakohased kanalid, mille kaudu nad saavad võimalikest probleemidest teatada ilma tagasilööke pelgamata 	<p>Ekspuaterimisvastaste eeskirjade olemasolu ja meetmete võtmine, et tagada tarneahela läbipaistvus</p> <ul style="list-style-type: none"> • Töäjõu ekspuaterimisega kasumit teenivad ettevõtted ei moonuta õiglast konkurentsi

Allikad

- Allain, J., Crane, A., LeBaron, G., & Behbahani, L. (2013). Forced Labour's Business Models and Supply Chains. Joseph Rowntree Foundation. <https://www.jrf.org.uk/sites/default/files/jrf/migrated/files/forced-labour-business-full.pdf>
- Alvesalo, A., Jokinen, A. & Ollus, N. (2014): The exploitation of migrant labour and the problems of control in Finland. In Van Aerschot, Paul & Daenzer, Patricia (eds.) The Integration and Protection of Immigrants - Canadian and Scandinavian Critiques. Ashgate, 121-138.
- Checkland, P. and Poulter, J. (2006) Learning for Action: A Short Definitive Account of Soft Systems Methodology and Its Use for Practitioners, Teachers and Students. Wiley, Hoboken.
- Crane, A., LeBaron, G., Allain, J., & Behbahani, L. (2019). Governance gaps in eradicating forced labour: From global to domestic supply chains. Regulation & Governance, 13(1), 86–106.
- CSD (2019). Financing of organised crime - human trafficking in focus. Sofia. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.36697.36961>
- Davies, J. (2018): From severe to routine labour exploitation: The case of migrant workers in the UK food industry. Criminology & Criminal Justice. <https://doi.org/10.1177/1748895818762264>.
- Davies, J. & Ollus, N. (2019). Labour exploitation as corporate crime and harm: outsourcing responsibility in food production and cleaning services supply chains. Crime, Law and Social Change. <https://doi.org/10.1007/s10611-019-09841-w>
- Federal Public Service Social Security (2011). Legal environment for fighting undeclared work and social fraud: the situation de lege lata. Brussels. Retrieved from <https://socialsecurity.belgium.be/sites/default/files/icenuw-lege-lata-fr.pdf>
- FRA (2015). Severe labor exploitation: workers moving within or into the European Union. States' obligations and victims' rights. Vienna: European Union Agency for Fundamental Rights.
- HS (30.3.2019). Pitkä vuoro. Suomalaisten suosimilla nepalilaisilla ravintoloilla on synkkä puoli. HS:n selvityksen perusteella ravintoloissa tapahtuu laajaa ja systemaattista työntekijöiden hyväksikäyttöä. Taustalla toimii pieni omistajien joukko, jolla on tiivis yhteys toisiinsa. Paavo Teittinen. <https://dynamic.hs.fi/2019/nepal/>
- Jokinen, A., Ollus, N. and Viuhko, M. (2011). Ehdolla millä hyvänsä. Työperäinen ihmiskauppa ja ulkomaalaisten työntekijöiden hyväksikäyttö Suomessa. Publication series No. 67. Helsinki: HEUNI.

Ollus, N. (2016). From Forced Flexibility to Forced Labour: The Exploitation of Migrant Workers in Finland. HEUNI Report Series 84, Helsinki: HEUNI.

Skrivankova, K. (2014). Forced labour in the United Kingdom. <https://www.jrf.org.uk/report/forced-labour-united-kingdom>

Smit, M. (2011). Trafficking in human beings for labour exploitation. The case of the Netherlands. Trends in Organised Crime, 14, 184–197.

Sorrentino, L. & Jokinen, A. (2014). Ohjeistus ulkomaalaisten työntekijöiden rekrytointiin ja palkkaamiseen liittyvien väärinkäytösten ja työperäisen ihmiskaupan ennaltaehkäisemiseksi. Publication Series No. 79. Helsinki: HEUNI.

FLOW

